e-ISSN 3060-5059
DOI: 10.67227

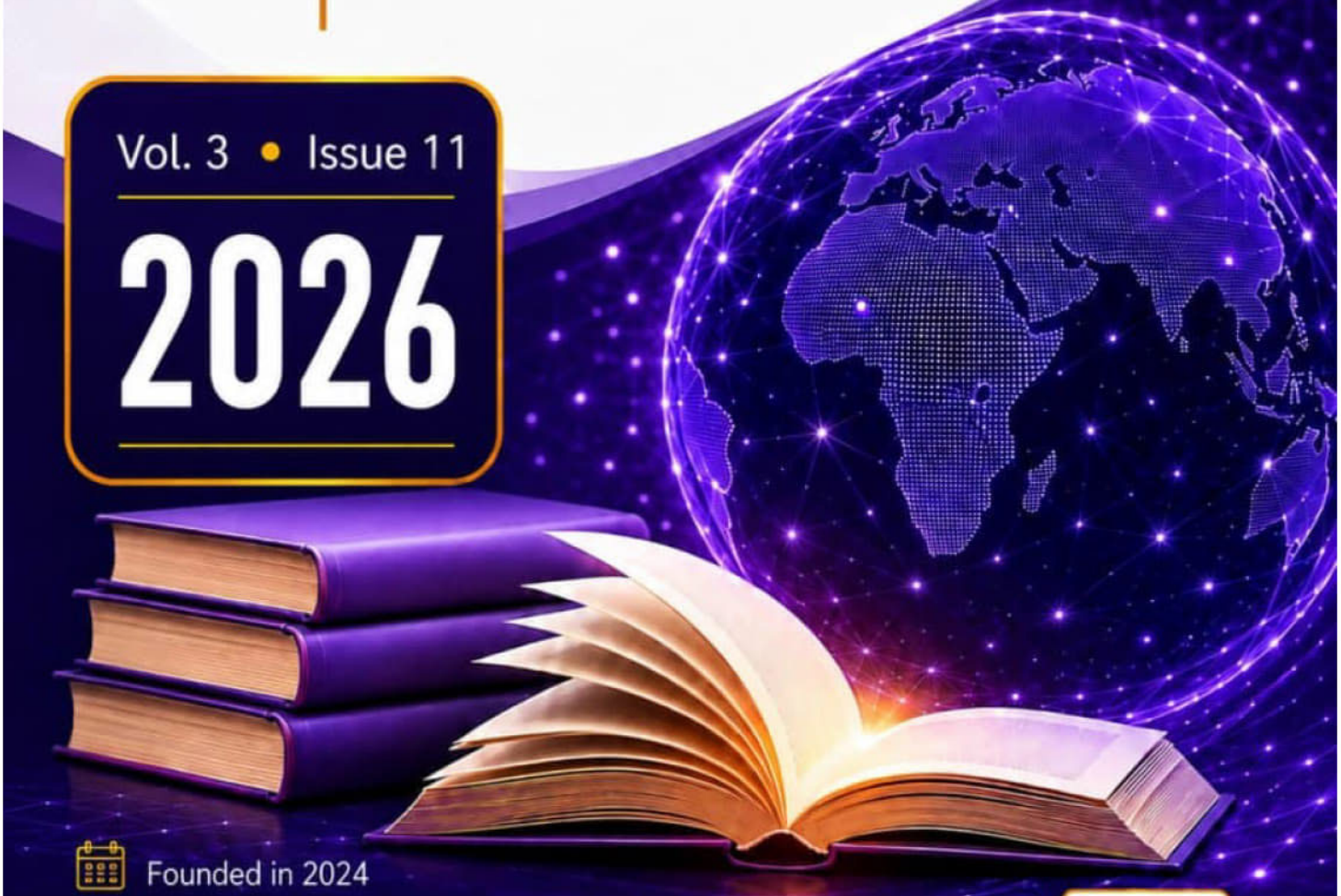
IJTIMOIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNAL

Scientific and Innovative Research in Social and Humanitarian Studies

Vol. 3 • Issue 11

2026

Founded in 2024

publishscience.uz | publish_science_journal@mail.ru

PEER REVIEWED • OPEN ACCESS

ISSN 3060-5059 (Online)
Article / Original paper https://doi.org/10.67227/5h88yd16

SA'DIDDIN HAMAVIY SHAXSIYATI VA MA'NAVIY MEROSINING O'RGANILISHIDA ERONLIK TADQIQOTCHILARNING O'RNI

Rajabov Alisher Shavkatovich

Buxoro davlat pedagogika instituti, mustaqil izlanuvchi.
e-mail: rajabovalisher096@gmail.com **ORCID**: https://orcid.org/0009-0002-3537-8313

Annotatsiya.

Mazkur maqolada o'rta asrlarda yashab ijod qilgan, tasavvuf falsafasining yirik nazariyotchilaridan biri bo'lgan hamda "Vahdat ul-vujud" ta'limotining rivojlanishiga munosib hissa qo'shgan Sa'diddin Hamaviyning shaxsiyati va ma'naviy merosini eronlik olimlar hamda tadqiqotchilar tomonidan o'rganishga oid ma'lumotlar tahlil qilinadi. Shuningdek, Sa'diddin Hamaviy ma'naviy merosining muhim xususiyatlari, uning tasavvufiy va falsafiy qarashlari hamda ushbu qarashlarning zamonaviy davr muammolari bilan bog'liq jihatlari yoritiladi. Mutafakkirning ilmiy-ma'naviy merosini tadqiq etishda eronlik olimlarning o'rni va ularning tasavvuf falsafasini o'rganishga qo'shgan hissasi ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Sa'diddin Hamaviy, Kubraviya, Aziziddin Nasafiy, Ibn al-Arabiy, Shihobiddin Suxravardiy, Vahdat ul-vujud, ishroqiylik, Al-Misboh fit-tasavvuf, Sajanjul al-arvoh, Najib Moyil Hiraviy, Nasrulloh Purjavodiy, olam al-misol, ilmi huruf.

РОЛЬ ИРАНСКИХ ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ В ИЗУЧЕНИИ ЛИЧНОСТИ И ДУХОВНОГО НАСЛЕДИЯ СААД АД-ДИНА ХАМАВИ

Раджабов Алишер Шавкатович

Бухарский государственный педагогический институт, независимый соискатель.

Аннотация.

В статье анализируются исследования иранских учёных, посвящённые личности и духовному наследию Саад ад-Дина Хамави — одного из выдающихся средневековых теоретиков суфийской философии, внёсшего значительный вклад в развитие учения «Вахдат аль-вуджуд» (единство бытия). Рассматриваются основные особенности духовного наследия мыслителя, его суфийские и философские воззрения, а также их связь с актуальными проблемами современности. Особое внимание уделяется роли иранских исследователей в изучении научно-духовного наследия Саад ад-Дина Хамави и их вкладу в исследование философии суфизма.

Ключевые слова: Саад ад-Дин Хамави, Кубравия, Азиз ад-Дин Насафи, Ибн аль-Араби, Шихаб ад-Дин Сухраварди, Вахдат аль-вуджуд, ишракизм, «Аль-Мисбах фи-т-тасаввуф», «Саджанджул аль-арвах», Наджиб Маиль Хирави, Насрулла Пурджавади, алам аль-мисаль, илм аль-хуруф.

THE ROLE OF IRANIAN RESEARCHERS IN STUDYING THE PERSONALITY AND SPIRITUAL HERITAGE OF SA'D AL-DIN HAMAWI

Rajabov Alisher Shavkatovich

Bukhara State Pedagogical Institute, Independent Researcher.

Abstract.

This article analyzes the contributions of Iranian scholars and researchers to the study of the personality and spiritual heritage of Sa'd al-Din Hamawi, one of the prominent medieval theorists of Sufi philosophy who made a significant contribution to the development of the doctrine of *Wahdat al-Wujud* (Unity of Being). The article examines the key characteristics of Hamawi's spiritual heritage, his Sufi and philosophical views, and their relevance to contemporary issues. Particular attention is devoted to the role of Iranian researchers in studying Hamawi's intellectual and spiritual legacy and their contribution to the scholarly investigation of Sufi philosophy.

Keywords: Sa'd al-Din Hamawi, Kubrawiyya, Aziz al-Din Nasafi, Ibn al-Arabi, Shihab al-Din Suhrawardi, Wahdat al-Wujud, Illuminationism, Al-Misbah fi al-Tasawwuf, Sajanjul al-Arwah, Najib Mayil Hiravi, Nasrullah Pourjavady, Alam al-Mithal, Ilm al-Huruf.

Kirish. Tasavvufiy merosni o'rganish zaruriyati faqat tarixiy yoki diniy qiziqish emas, balki inson ma'naviyati, jamiyat barqarorligi va intellektual taraqqiyotga xizmat qiladigan zamonaviy metodologik zaruriyatdir. Zamonaviy dunyoda insoniyat surunkali stress, psixologik inqirozlar va ma'naviy bo'shliqqa duch kelmoqda. Tasavvufiy meros insonga ichki xotirjamlikni topish mexanizmini taqdim etadi. Bu merosni o'rganish shaxsning ichki muvozanatini tiklash va ruhiy salomatligini mustahkamlash uchun zarur. Markaziy Osiyo, xususan, O'zbekiston zamini tasavvuf maktablarining (Yusuf Hamadoniy, Abduxoliq G'ijduvoniy, Bahouddin Naqshband, Sa'diddin Hamaviy, Aziziddin Nasafiy va boshqalar)

beshigidir. Tasavvufiy meros shunchaki o‘tmish yodi emas, balki inson va jamiyatni kamolotga yetaklovchi “ma’naviy texnologiya”dir. Uni o‘rganish bugungi murakkab dunyoda o‘zlikni yo‘qotmaslik va haqiqiy insoniylikni asrab qolish uchun zarur. Bu merosni o‘rganish milliy o‘zlikni anglash, ajdodlarning dunyo ilm-faniga qo‘shgan hissasini tushunish va “Yangi O‘zbekiston” uchun yuksak ma’naviyatli shaxsni shakllantirishda tayanch bo‘ladi. Shuningdek, Yangi O‘zbekistonning milliy va ma’naviy tiklanishi davrida Hamaviy kabi mutafakkirlarning merosini o‘rganish ajdodlarning intellektual salohiyatini namoyish etadi. Bu merosni o‘rganish zaruriyati o‘tmishning sirli kodlarini ochish orqali “Yangi O‘zbekiston” uchun zarur bo‘lgan ma’rifatli va yuqori intellektual salohiyatga ega shaxs qiyofasini shakllantirishda namoyon bo‘ladi.

Sa’diddin Hamaviy (1187–1252) Kubraviya tariqatining eng nufuzli shayxlaridan biri, Najmiddin Kubroning shogirdi va Aziziddin Nasafiyning ustozi sifatida tarixda qolgan. Uning shaxsiyati nafaqat tasavvuf, balki falsafa va ilm-fan kesishgan nuqtada shakllangan. Hamaviy shaxsiyatining eng ajralib turadigan jihati uning tasavvufni qat’iy mantiqiy va falsafiy tizimga solganidir. U Najmiddin Kubro asos solgan Xorazm tasavvuf maktabini mo‘g‘ullar istilosi davrida saqlab qolgan va uni yangi bosqichga olib chiqqan. Hamaviy Sharq va G‘arb (Xorazm, Xuroson va Shom) o‘rtasida ma’naviy ko‘prik vazifasini o‘tagan. U Ibn Arabiy bilan uchrashib, “Vahdatul vujud” g‘oyalarini Kubraviya an’analari bilan uyg‘unlashtirgan. Hamaviy shaxsiyatida sirlilik (ezoterizm) kuchli bo‘lgan. U olamning yaratilishini va ilohiy mohiyatni harflar va raqamlar orqali tushuntirgan. Uning qo‘li bilan chizilgan murakkab doiralar (*zairjalar*) nafaqat ruhiy rahnamo, balki kuchli analitik tafakkurga ega bo‘lgan olim ekanini ko‘rsatadi. Anri Korben uni “ma’naviy kosmograf” deb atagan. U o‘z davrida mo‘g‘ul hukmdorlari va keng xalq ommasi o‘rtasida katta obro‘ga ega bo‘lgan. Tarixiy manbalarga ko‘ra, uning shaxsiy jasorati va ma’naviy ta’siri tufayli ko‘plab insonlar omon qolgan, hatto mo‘g‘ul shahzodalarining islomga kirishida uning bashoratlari va tarbiyasi muhim rol o‘ynagan.

Sa’diddin Hamaviy (1191–1250) Kubraviya tariqatining eng yirik namoyandalaridan biri, Najmiddin Kubroning suyukli shogirdi va tasavvuf falsafasini matematik, geometrik hamda ramziy tilga ko‘chirgan mutafakkirdir. Uning ma’naviy merosi islom irfonida “vizual metafizika” va “harflar falsafasi” (huruf ilmi)ning eng yuqori nuqtasi hisoblanadi. Sa’diddin Hamaviyning ma’naviy merosi tasavvuf tarixida “ilohiy bilimlarni tizimlashtirish” davrining eng yuqori nuqtasi hisoblanadi. U nafaqat nazariyotchi, balki metafizik haqiqatlarni grafik shaklga ko‘chirgan musavvir va matematik orifdir.

Eronlik tadqiqotchilar uchun Sa’diddin Hamaviy nafaqat Kubraviya tariqatining yirik vakili, balki “irfoniy falsafa” va “shialik tasavvufi” o‘rtasidagi nozik aloqalarni shakllantirgan mutafakkir hisoblanadi. Eron ilmiy muhitida Hamaviy merosi asosan matnshunoslik (qo‘lyozmalarni nashr etish) va falsafiy-ramziy tahlil yo‘nalishlarida o‘rganiladi.

Najib Moyil Hiraviy Hamaviyning “Al-Misboh fit-tasavvuf” (“Tasavvuf chirog‘i”) asarini nashrga tayyorlagan. Najib Moyil Hiraviyning Sa’diddin Hamaviy merosiga oid tadqiqotlari nafaqat matnshunoslik, balki “tasavvuf germenevtikasi” (matnlarning yashirin ma’nolarini ochish) sohasida ham yangi bosqich hisoblanadi. Uning 1362 (1983)-yilda Tehronda nashr etilgan “Al-Misboh fit-tasavvuf” (“Tasavvuf chirog‘i”) asariga yozgan keng qamrovli muqaddimasi va tahlillari Hamaviy shaxsiyatini qayta kashf etish imkonini berdi [1]. Hamaviy merosi yopiq ma’naviy tizim bo‘lib, uni faqat germenevtik tahlil orqali anglash mumkin. Hiraviyning tadqiqotlari Hamaviy merosini zamonaviy matnshunoslik va falsafiy tahlil maydoniga olib chiqdi. Hiraviy Hamaviyni “ramzlar tilining ustasi” deb ataydi. Uning fikricha, Hamaviyning asarlaridagi chizmalar va doiralar shunchaki illyustratsiya emas, balki “botiniy geometriya” bo‘lib, u borliqning ilohiy va moddiy qatlamlarini birlashtiradi. Hiraviyning eng muhim xulosasi Hamaviy asarlaridagi grafik sxemalar (doiralar) bilan bog‘liq. Olimning ta’kidlashicha, Hamaviy uchun so‘z (lafz) ilohiy haqiqatlarni ifodalashda ojizlik qilgan, shu sababli u geometrik shakllarga murojaat qilgan. Hiraviy buni “ma’naviy topografiya” deb ataydi. Ya’ni Hamaviy chizgan doiralar ruhiy safar (sayri suluk) vaqtida solik duch keladigan ilohiy maqomlarning xaritasidir [2]. Bu geometriya borliqning iyerarxik tuzilishini (lohut, jabarut, malakut, mulk) tizimlashtirishga xizmat qiladi. Hiraviy Hamaviyni Ibn Arabiyning “Vahdatul vujud” ta’limotiga eng yaqin turgan Kubraviya vakili sifatida tahlil qiladi va uning Ibn Arabiy bilan mafkuraviy yaqinligini, lekin Kubraviyaning “ranglar va nurlar” ta’limotiga sodiq qolganini isbotlab bergan. Biroq Hiraviy Hamaviyning o‘ziga xosligi shundaki, Ibn Arabiy ko‘proq falsafiy-intellektual bayonga tayangan bo‘lsa, Hamaviy ramziy-vizual bayonni afzal ko‘rgan, degan fikrni bildirgan. Hiraviy Hamaviy Kubraviya maktabining “ranglar va nurlar” (latoif) haqidagi ta’limotini saqlab qolgan holda, uni Ibn Arabiyning metafizik tizimi bilan boyitganini isbotlaydi [3]. Najib Moyil Hiraviyning Sa’diddin Hamaviy merosiga oid tadqiqotlari tasavvufshunoslikda tub burilish yasagan ilmiy hodisadir. Uning tadqiqotlari Sa’diddin Hamaviyni shunchaki bir tariqat namoyandasi emas, balki borliqning ilmiy-vizual modelini yaratgan buyuk metafizik olim sifatida taqdim etadi.

Nasrulloh Purjavodiyning “Sulton ul-orifin” asari Sa’diddin Hamaviy shaxsiyatini tarixiy va falsafiy kontekstda ochib beruvchi eng nufuzli tadqiqotlardan biri sanaladi. Purjavodiy Hamaviyni shunchaki bir tariqat vakili emas, balki klassik Eron ishroqiy tafakkuri va arab nazariy tasavvufini bir nuqtada jamlagan mutafakkir sifatida talqin qiladi [4]. Purjavodiy Hamaviyni ikki buyuk falsafiy oqim o‘rtasidagi “ma’naviy laboratoriya” deb ataydi. Uning tahliliga ko‘ra, Sa’diddin Hamaviy Suhravardiyning “nur” metafizikasini Ibn Arabiyning “vujud” ta’limoti bilan uyg‘unlashtirgan ilk mutafakkirdir. Uning ijodida ilohiy nurning zuhuri (ishroq) borliqning yagonaligi (vahdatul vujud) bilan mantiqiy bog‘lanadi [5]. Shuningdek, eronlik tadqiqotchi Hamaviyning she’riy merosi va ruhiy raqsga (samo) bo‘lgan munosabatini alohida yoritadi.

Purjavodiyning ta’kidlashicha, Hamaviy uchun “samo” shunchaki vajd holati emas, balki koinotdagi ilohiy ritmni anglash va “olami misol” bilan aloqa o‘rnatish vositasidir. Uning she’rlaridagi musiqiy ohang ilohiy kalomning ovoz shaklidagi zuhuridir. Purjavodiy “Sulton ul-orifin” asarida Hamaviyning “Kitob al-Mahbub” asaridan parchalar keltirib, undagi “ilohiy ishq” va “mahbublik” maqomini tahlil qiladi. Nasrulloh Purjavodiy Sa’diddin Hamaviyni “Kubraviyaning Suhravardiysi” deb ataydi. Uning Hamaviyni bu darajada yuksak maqomga ko‘tarishi shunchaki chiroyli o‘xshatish emas, balki chuqur falsafiy va tarixiy mazmunga ega ilmiy xulosadir. Bu ta’rif orqali Purjavodiy Hamaviyning tasavvuf tarixidagi

inqilobiy rolini ochib beradi.

Shihobiddin Suhravardiyning “Nuri qohir” (g‘olib nur) va “Nuri anvor” (nurlar nuri) haqidagi konsepsiyasi Hamaviy ijodida Ibn Arabiyning “vujud” (borliq) ta’limoti bilan kesishadi. Agar Suhravardiyda borliq nurning darajalaridan iborat bo‘lsa, Hamaviyda bu nurlar “Vahdatul vujud”ning tajalliysidir. Ya’ni Hamaviy borliqning yagonaligini nafaqat aqlan isbotlaydi, balki uni nurlar iyerarxiyasi orqali ko‘rsatib beradi. Purjavodiyga ko‘ra, Shihobiddin Suhravardiy islom falsafasiga “ishroq” (nurlanish) tushunchasini olib kirgan bo‘lsa, Hamaviy ushbu nur falsafasini Kubraviya tariqatining amaliy va ontologik asosiga aylantirgan. Suhravardiy borliqni “Nurlar nuri”dan tarqaluvchi iyerarxiya deb bilsa, Hamaviy insonning ruhiy holatlarini (latoif) muayyan rangli nurlar sifatida tizimlashtirgan. Purjavodiyning fikriga ko‘ra, Hamaviy tasavvufni “kalom ilmi”dan ko‘ra “nur ilmi” (ishroq) orqali ifodalagani uchun ushbu nomga loyiq ko‘rilgan. Tadqiqotchi Sa’diddin Hamaviyni Suhravardiy kabi “ramzlar bilan fikrlovchi” faylasuf deb ataydi. Uning “Al-Misboh” asaridagi doiralar Suhravardiyning “G‘urbat ul-g‘arbiya” asaridagi ramzlarning grafik ko‘rinishidir. Suhravardiy “bahsiy aql” (mantiqiy tafakkur) va “zavqiy kashf” (intuitsiya) birligini ilgari surgan. Hamaviy shaxsiyatida ham aynan shu xususiyat namoyon bo‘ladi. U Kubraviyaning an’anaviy riyozatini Ibn Arabiyning nazariy vahdatul vujud ta’limoti bilan birlashtirib, tasavvufni “falsafiy irfon” darajasiga ko‘tardi. Purjavodiy aynan mana shu “nazariya va amaliyot sintezi”ni Suhravardiy an’anasining davomi deb biladi. Xulosa qilib aytganda, Purjavodiyning yuqoridagi fikrlaridan kelib chiqib, tadqiqotchi Hamaviyni shunchaki diniy arbob emas, balki yirik tizimli faylasuf sifatida tan oladi, deyish mumkin.

Sa’diddin Hamaviyning “ilmi huruf” (harflar ilmi) sohasidagi qarashlari eronlik tadqiqotchilar, xususan, matnshunos Najib Moyil Hiraviy va faylasuf Rizo Koshoniy tomonidan “metafizik semiotika” yoki “ilohiy kodlash tizimi” sifatida talqin etiladi. Bu soha Hamaviy merosining eng murakkab va tizimli qismi bo‘lib, u borliqni “matn” sifatida anglashga asoslanadi. Eronlik olimlarning ta’kidlashicha, Hamaviy uchun arab alifbosining 28 ta harfi shunchaki lingvistik belgilar emas, balki koinotning qurilish bloklaridir. Masalan, alif (ا) va nuqta misolida ko‘rib chiqilsa, Hamaviy ta’limotida “nuqta” mutlaq borliqning boshlanishi, “alif” esa o‘sha nuqtaning harakatga kelishi (zuhuri)dir. Rizo Koshoniy buni zamonaviy til bilan “koinotning axborot kodi” deb ataydi. Har bir harf muayyan son qiymatiga (abjad) va tabiiy elementlar (o‘t, suv, tuproq, havo) bilan bog‘liq xossalarga ega. Hamaviy bu elementlarni kombinatsiya qilish orqali olamning yaratilishini tushuntirgan. Rizo Koshoniy o‘z tadqiqotlarida Hamaviy chizgan “zairja” (geometrik doiralar)ni alohida tahlil qiladi. Hamaviy doiralar ichiga harf va raqamlarni shunday joylashtirganki, ular borliqning muayyan qatlami (masalan, falaklar yoki inson nafsi bosqichlari) haqida to‘liq ma’lumot beradi. Eronlik tadqiqotchilar buni “vizual matematika” deb baholaydilar. Hamaviy harflarning o‘zaro bog‘lanishi orqali kelajakdagi voqealar yoki ruhiy haqiqatlarni “hisoblab chiqish” mumkinligiga ishongan. Hamaviyning ushbu qarashlari keyinchalik Fazlulloh Astarobodiy asos solgan hurufiylik oqimi uchun poydevor bo‘lib xizmat qilgan. Biroq eronlik olimlar ikkita muhim farqni ko‘rsatganlar. Masalan, Hamaviyda harflar ilohiy mohiyatga olib boruvchi vosita (asbob) bo‘lsa, hurufiylarda harflarning o‘zi ilohiylashtirilgan. Hamaviy “ilmi huruf”ni Kubraviya ichidagi “ezoterik til” sifatida saqlab qolgan. Bu esa Aziziddin Nasafiy ijodida har bir narsaning ichki mohiyatini (ma’nosini) qidirish an’anasini boshlab bergan.

Sa’diddin Hamaviy merosi Eron ilmiy muhitida nafaqat tasavvuf tarixi, balki “irfoniy falsafa” va “botiniy germenevtika”ning muhim bo‘g‘ini sifatida o‘rganiladi. Najib Moyil Hiraviy va Nasrulloh Purjavodiydan tashqari, yana bir qator yirik eronlik olimlar Hamaviy asarlarining falsafiy va ramziy mohiyatini ochib berganlar. Masalan, Muhammad Taqiy Donishpajo‘h Eronning eng yirik bibliograf olimlaridan biri sifatida Hamaviy asarlarining noyob qo‘lyozmalarini va ulardagi grafik chizmalarni (zairjalarni) tizimlashtirgan. U Hamaviyning “Kitob al-Mahbub” va “Sajanjal al-arvoh” asarlarini tahlil qilib, ulardagi “ma’naviy matematika” va harflarning astronomik jihatlarini yoritgan. Donishpajo‘h Hamaviyni Kubraviya ichida “ilmiy-ramziy” yo‘nalishga asos solgan mutafakkir deb ataydi.

Eronning yana bir yirik faylasufi va muhaqqiqlaridan biri Sayid Jaloliddin Oshtiyoniy (1925–2005) Sa’diddin Hamaviy merosini tasodifiy tasavvufiy asarlar majmuasi emas, balki “nazariy irfon” tizimining ajralmas bo‘g‘ini sifatida tadqiq etgan. Oshtiyoniyning qarashlariga ko‘ra, Hamaviy islom falsafasi tarixidagi ikki buyuk ummon — Ibn Arabiyning “Vahdatul vujud” ta’limoti va Suhravardiyning “ishroqiylik” falsafasini yagona poydevorga jamlagan mutafakkirdir [12]. Sayid Jaloliddin Oshtiyoniy Hamaviyni Suhravardiyning “ishroqiylik” g‘oyalarini Kubraviya an’analariga kiritgan nazariyotchi deb hisoblaydi. Hamaviy Suhravardiy kabi borliqni “zulmat” va “nur” kurashi emas, balki nurning turli darajadagi zuhurlari deb tushuntirgan. Sa’diddin Hamaviyning “Al-Misboh” asaridagi doiralar Suhravardiyning “Hikmatul ishroq” asaridagi nazariy nur iyerarxiyasining geometrik isbotidir. Bu esa Eron madaniy muhitida falsafa va tasavvufning uyg‘unlashuviga xizmat qilgan. Ibn Arabiyning arab tilidagi murakkab va abstrakt metafizikasi Hamaviy ijodida fors-tojik madaniy zaminiga xos ramzlar, ranglar va she’riy timsollar bilan boyitilgan. Oshtiyoniy Hamaviyni “Arab va Ajam irfoni o‘rtasidagi tarjimon” deb ataydi. U Ibn Arabiyning “vujud” tushunchasini Kubraviyaning “ko‘ngil” va “sayri suluk” (amaliy kamolot) tushunchalari bilan bog‘lab bergan. Shuningdek, Oshtiyoniy Hamaviyning “valoyat” haqidagi qarashlarini Ibn Arabiyning “Fusus ul-hikam” asaridagi konsepsiyalar bilan qiyoslagan. Hamaviy “valoyat”ni nafaqat ma’naviy daraja, balki olamning mavjudligini ta’minlovchi “ilohiy quvvat” deb bilgan [13]. Oshtiyoniy Hamaviyning “valiylik” (valoyat) haqidagi ta’limoti Nasafiyning “Insoni komil” asariga qanday asos bo‘lganini falsafiy jihatdan tahlil qilgan. Hamaviy “valoyat”ni borliqning doimiy harakatlantiruvchi kuchi deb biladi. Nasafiy esa bu quvvatning insondagi zuhurini tizimlashtiradi.

XULOSA

Yuqorida keltirilgan tahlillar asosida quyidagi ilmiy xulosalarni ilgari surishni maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz:

- Hamaviygacha bo‘lgan Kubraviya asosan amaliy tasavvuf, ya’ni qattiq riyozat, xilvat va ruhiy kechinmalarga tayangan edi. Hamaviy esa bu maktabni nazariy irfon bosqichiga olib chiqdi. U Kubraviyaning an’anaviy “ranglar va nurlar” ta’limotini shunchaki ruhiy kechinma emas, balki borliqning fundamental qonuniyati sifatida falsafiy jihatdan

ISSN 3060-5059 (Online)

asoslab bergan.

- Hamaviy merosining o‘ziga xos jihati uning geometrik shakllar (zairjalar) orqali fikrlashidir. U so‘z ojizlik qilgan joyda doiralar va chizmalardan foydalandi. Bu chizmalar solik uchun shunchaki tasvir emas, balki ruhiy kamolot bosqichlarini ko‘rsatuvchi “ma’naviy makon” vazifasini o‘tadi. U ilohiy olamlarni (lohut, jabarut, malakut) tizimli xaritaga soldi.

- Hamaviyning harflar va raqamlar haqidagi ta’limoti Eron ilmiy muhitida (R. Koshoniy) “koinotning axborot kodi” va “vizual matematika” sifatida baholanadi. Bu yerda arab alifbosining 28 ta harfi lingvistik belgilar emas, balki borliqning qurilish bloklari va ilohiy axborot tashuvchilari sifatida namoyon bo‘ladi. Ushbu “metafizik semiotika” keyinchalik hurufiylik oqimi uchun nazariy poydevor bo‘lib xizmat qilgan bo‘lsa-da, Hamaviyda harflar ilohiylashtirilmay, ilohiy mohiyatni anglatuvchi “asbob” maqomida qolgan.

- J. Oshtiyoniy tahlillariga ko‘ra, Hamaviy “valoyat” (valiylik) tushunchasini nafaqat ma’naviy maqom, balki “olamning mavjudligini ta’minlovchi ilohiy quvvat” sifatida talqin etgan. Ushbu nazariya Ibn Arabiyning “Fusus ul-hikam” asaridagi konsepsiyalarni Eron madaniy muhitiga moslashtirgan. Bu ta’limot valiyni borliqning doimiy harakatlantiruvchi kuchi sifatida belgilab, Aziziddin Nasafiy ijodidagi “Insoni komil” ta’limotining ontologik poydevorini yaratgan.

- Hamaviy ma’naviy merosidagi “ma’naviy matematika” va astronomik hisob-kitoblar Kubraviya ichida “ilmiy-ramziy” yo‘nalishga asos solgan. Bu xulosa Hamaviy merosini nafaqat tarixiy tasavvufiy matn, balki ma’lumotlarni tizimlashtirish va kodlashning o‘ziga xos klassik namunasi sifatida baholashga asos bo‘ladi. Bu esa zamonaviy “raqamli etika” va tizimli falsafa kontekstida muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Elias J. The Sufi Lords of Bahrabad: Sa‘d al-Din and Sadr al-Din Hamuwayi // *Iranian Studies*. – 1994. – Vol. 27, No. 1–4. – P. 53–75. – DOI. Cambridge Core
2. Uy C. V., II. Lost in a Sea of Letters: Sa‘d al-Dīn Ḥamūya and the Plurality of Sufi Knowledge. – Brill, 2025. – Nashriyot sahifasi. degruyterbrill.com
3. Uy C. V., II. Prayer, Deconstruction, and Boundless Play: Sa‘d al-Dīn Ḥamūya’s Avant-Garde Sufism // *History of Religions*. – 2024. – Vol. 63, No. 3. – P. 290–320. – DOI. journals.uchicago.edu
4. Öngören R. Sa‘deddîn-i Hammûye // *TDV İslâm Ansiklopedisi*. – İstanbul, 2008. – C. 35. – S. 389–391. – Ensiklopediya maqolasi. islamansiklopedisi.org.tr
5. Kobrawiya ii. The Order // *Encyclopaedia Iranica*. – Ensiklopediya maqolasi.